

B. KASKÖTŐ MARIETTA

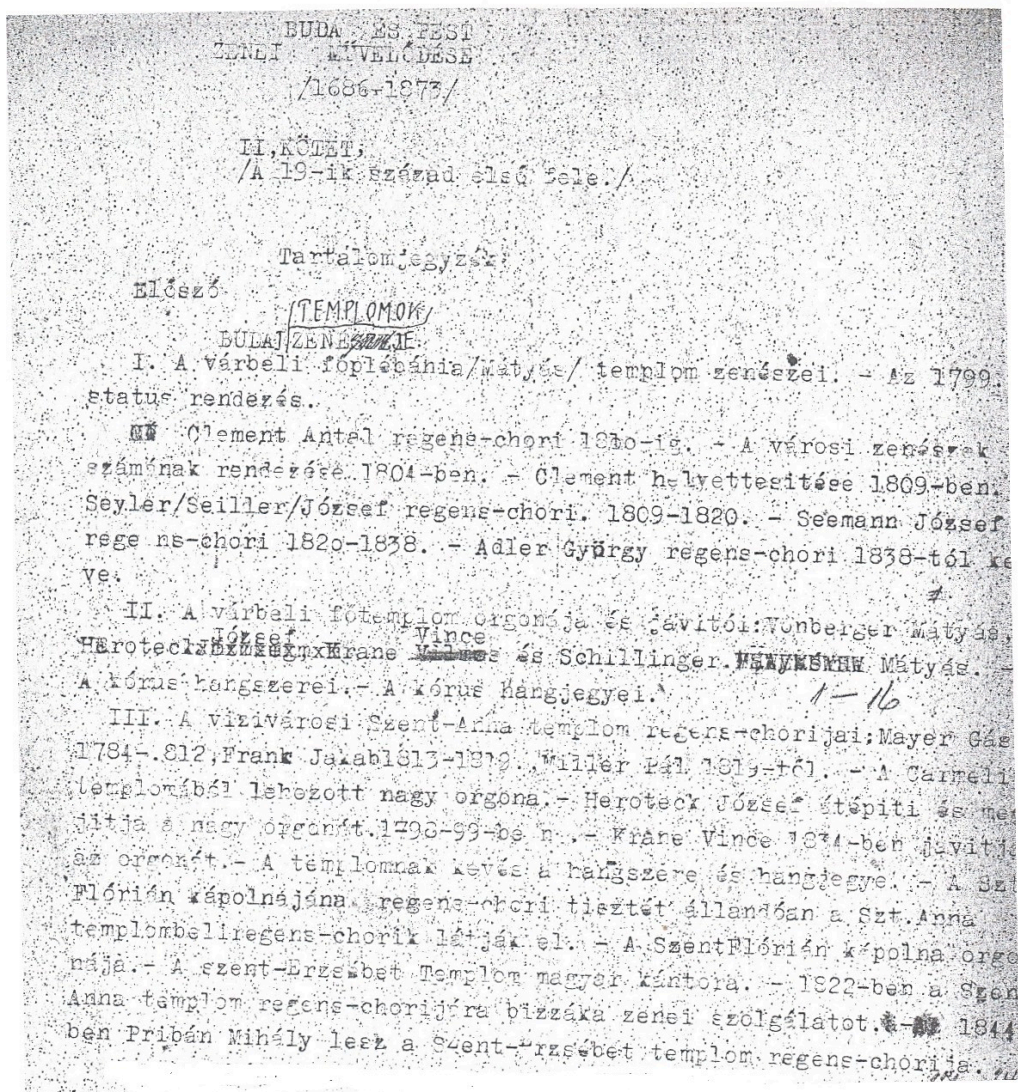
Isoz Kálmán Pest-Budája. Római katolikus egyházzenei élet a pest-budai mindennapokban (1800–1850)

A főváros római katolikus egyházzenei életének 19. századi intézménytörténetével kapcsolatos alapkutatások a múlt század elejére nyúlnak vissza. E terület zászlóvivője egyértelműen Isoz Kálmán (1878–1956) volt. 1926-ban *Buda és Pest zenei művelődése (1686–1873)* címmel megjelent monográfiájának tervezett folytatásában,¹ a kiadatlan második és a torzóban maradt harmadik kötetekben ugyanis 1800 és a testvérvárosok egyesítésének éve, azaz 1873 közötti időszakra vonatkozóan vállalkozott arra, hogy a főváros latin rítusú katolikus templomainak zenei mindennapjait is görcső alá vegye. Jelen tanulmányban a második kötet anyagára, tehát az 1800-tól 1850-ig terjedő időszak áttekintésére fókuszálok. Isoz monográfiájának értelmezéséhez több irányból, a zene- és a zenetudománytörténet felől közelítek: egyszerre vállalkozom a szerző alapkutatásai nyomán az 1800 és az 1850 közötti pest–budai katolikus egyházzenei élet tágabb zenetörténeti összefüggésekben történő értelmezésére, valamint a kötet kutatástörténeti szempontú értékelésére.

A *Buda és Pest zenei fejlődése (1686–1873)* munkacímet viselő sorozat kiadatlan részeiről a csupán töredékesen megőrződött gépiratból tájékozódhatunk.² A Magyar Tudományos Akadémia gyűjteményében található forrás feltételezhetően a szerzőtől származó kéziratos bejegyzéseket tartalmaz. Ezek között egyenlő arányban szerepelnek tartalmi és stilisztikai természetű javításokra és kiegészítésekre tett javaslatok. A gépiratba utólagosan beszúrt korrekciók egyértelműen arra mutatnak, hogy Isoz a második kötet szerkezetének kialakításakor az 1926-ban publikált első kötet felosztását tekintette mintaadónak. E feltételezést a gépirat elején álló három és egynegyed A4-es ívet kitöltő tartalomjegyzék-terv hitelt érdemlően látszik

1 Isoz Kálmán: *Buda és Pest zenei művelődése (1686–1873). I. kötet. A 18-ik század* (Budapest, Budapesti Magyar Népszínházi Bizottmány, 1926).

2 Isoz Kálmán: *Buda és Pest zenei fejlődése. Töredék. Gépirat.* (MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 5661/41–43). A továbbiakban Isoz Gépirat.

1. fakszimile. Isoz Kálmán *Buda és Pest zenei művelődése (1686-1873)* címmel megjelent monográfiája kiadatlan második kötetének tartalomjegyzéke a szerző javításaival. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms 5661/41-43, a forrás első oldalának részlete.

alátámasztani (1. fakszimile). A fejezetek elején szereplő, címszavakban közölt tartalmi kivonatokból az is egyértelműen kitűnik, hogy nemcsak a felosztás koncepciója, hanem a vizsgálati módszerek is változatlanok maradtak. Isoz 1926 és 1956 közötti időszakból megőrződött nagyívű áttekintésében tehát ugyanazt a komplex szempontrendszert alkalmazta, amelyen a monográfia első kötete is alapult. Az adattárral együtt hét nagy tartalmi egységre bontott második kötetben egyenlő súllyal esett latba a főváros kottakiadói gyakorlatának, hangversenyéletének, kapcsolati hálózatának

és zenei intézményrendszerének tárgyalása. Isoz, akárcsak a publikált kötetben, ezúttal is egymástól elkülönítve, önálló fejezetek formájában ismertette a budai és a pesti zenei élet jellemző vonásait. Ezek időrendi felosztást követő alfejezeteinek súlypontja mindkét kötetben az egyházzenei élet bemutatására esett. A budai, első és a pesti, második fejezet címsorában eszközölt jól látható áthúzások és kéziratosságot betoldások alapján elképzelhető, hogy Isoz eredeti elgondolása szerint a tárgyalásmód jellegén túl a fejezetcímeket is meg akarta tartani: az első fejezet esetében az 1926-os kötettel megegyező *Buda zenészei* címet utólag *Budai templomok zenéje* címadásra módosította, míg a második fejezet *A pesti templomok zenészei* első címváltozat után nyerte el *A pesti templomok zenéje* alakot. E változtatás alapján arra következtethetünk, hogy a szerző már a címadással egyértelművé szeretne volna tenni az első két fejezet egyházzene-központú profilját. A harmadik fejezet címádása, *Hangszerkészítés és hangszerkereskedelem. Zeneműkereskedelem és hangjegykiadás*, valamint a hatodik fejezet címsora, *Az énekes játékszín a 19. század közepéig*, csaknem teljes mértékben megegyezik az első kötet analóg fejezeteinek címeivel. A negyedik, *Hangversenyéletünk* és az ötödik, *A rendszeres zenetanulás Pest-Budán a 19. század elejétől a Nemzeti Zenede létesítéséig* címet viselő fejezetek azonban már teljesen új komponensként jelentek meg a második kötet tartalomjegyzékében. Az *Adattár* cím alatt található forrás-közlések, amelyek Isoz levéltári és sajtókutatásainak értékes hozadékai, szintén az 1926-os kiadvány koncepcióját követve kaptak helyet a kötet végén.

Ezt a szemelvénytárat nem számítva, az összesen 270 gépelt oldalra rügő második kötet közel egy negyedében, 67 oldalon keresztül foglalkozott Isoz a fővárosi egyházzenei élet általa fontosnak ítélt színtereivel. A két nagyobb lélegzetű fejezetben kibontott egyházzene-történeti áttekintésben a szerző komplex módon közelített vizsgálata tárgyához. Levéltári- és sajtókutatásait ugyanis a latin rítusú katolikus egyházzenen túlra is kiterjesztette, amikor a pesti zenei életet bemutató fejezet utolsó három oldalára az evangélikus, a református és a zsidó szakrális zenét bemutató általános áttekintés vázlatait jegyezte fel (2. *fakszimile*). Döntésének háttérében, miszerint a súlypontot a római katolikus felekezetek egyházzenejére helyezte, nyilvánvaló, vallásföldrajzi viszonyok húzódtak. A római katolikus plébániák gyülekezeti létszámáról is informáló korabeli sematizmusok tanúsága szerint ugyanis a 19. század első felében Pest, Buda és Óbuda összlakosságának több mint 80 százaléka volt római katolikus felekezetű.³

3 NAGY Áron: „Budapest vallásföldrajza (1813–1949, 2001)”, in KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1.* (Budapest, Argumentum Kiadó, 2006), 105–113, ide: 105–106.
<http://bpht.hu/historiak/120.pdf> (utolsó letöltés: 2024. január 4.).

1920-as és '30-as években az ideális egyházzenei repertoár stílárís–esztétikai megítélésének kérdése központi téma volt csaknem valamennyi egyházzenei vitafórumon. Hallgatása különösen zavarba ejtő, amikor arról tudósít, hogy az országúti ferences plébánián gazdasági megszorítások miatt, kénytelen-kelletlen vezették vissza a gregorián énekkészletet:

„1807-ben az országúti tanító Schmitmayer János [...] azt javasolja, hogyha úgy a város, mint a rend a figurális zene költségeit nem tudja fedezni [...], úgy töröljék e szokást s vezessék be a korális éneket. E javaslat olcsósága minden hatóság tetszését megnyerte s az esztergomi vicarius generalis is felmentette Schmitmayert a figurális ének kötelezettsége alól, úgyhogy a tanács 1807. október 22-ikén már jelentette Esztergomba, hogy a szent-ferencrendűek templomában, mely egyúttal az országúti plébánia, ezentúl korális lesz a liturgikus ének.”⁴

Az idézett sorok akár napjainkban is aktualizálható üzenetének taglalása, úgy vélem túlmutatna jelen tanulmány tárgyán. Mindenesetre sokat elárul e történet a gregorián énekhagyomány kilátástalan 19. századi helyzetéről.

A második kötet már említett organológiai szála három fejezeten fut keresztül: a budai és a pesti templomokat áttekintő főfejezetek második alegységében, a két testvérváros egy-egy központi jelentőségű egyházi intézményének, a Mátyás templom és a Belvárosi Főplébánia templom bemutatásának részeként, valamint kézenfekvő módon a kottakiadás, a hangszerkészítés és a hangszer-kereskedelem kérdéseit tárgyaló harmadik nagy fejezetben. Isoz egyházzene-történeti alapkutatásainak e jelentékeny ága az organológia tudományának magyarországi bölcsőjéhez vezet vissza az olvasót. A szerző kezdeményezésével ugyanis a magyar zenei szakírók azon csoportjához kapcsolódott, akik az elsők között fordítottak kiemelt figyelmet a fővárosi templomok orgonáinak alapos bemutatására, építésük és javíttatásuk történetének rekonstruálására. Jól dokumentálják az organológia iránti fokozott érdeklődés kibontakozását azok a 20. század elejéről megőrződött kiadványok is, amelyek a Mátyás-templom zenei életébe nyújtanak betekintést. Wladár Róbert (1865–1934), aki állami pénztárnokként és a Zenetanárok Országos Egyesületének jegyzőjeként, de még színpadi darabok kísérőzenéjének szerzőjeként is tevékenykedett,⁵ 1909-ben

4 Isoz Gépirat, 33.

5 Lásd a *Zenelap*, az „Országos Magyar Daláregyesület» és a »Zenetanárok Országos Egyesülete«-nek hivatalos közlönye” hirdetésében: „Wladár Róbert, a »Zenetanárok orsz. egyesülete« jegyzője”. Vö. *Zenelap* 6/16 (1891. november 2.), 6. Vö. SZINNYEI József: „Wladár Róbert”, in uó.: *Magyar írók élete és munkái* XIV. (Budapest, Hornyánszky Viktor kiadása, 1914), 1605–1606.: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2024. január 4.).

jelentette meg *A király orgonája. Történelmi visszapillantás a koronázó Mátyás-templom multjára s az ősi keresztény egyházi zene fejlődésére* című munkáját a templom akkori karnagyának, Vavrincez Mór (1858–1913) magánkiadásában.⁶ Kiadványának apropóját az I. Ferenc József által adományozott orgona kínálta, amelyet az uralkodó koronázásának negyvenedik évfordulója alkalmából ajándékozott a Mátyás-templomnak.⁷ A templom 1920 és 1942 között működő orgonaszakértő-karnagya, Sugár Viktor (1872–1942) 1932-ben saját szerzői kiadásban a *Nagyboldogasszonyról nevezett budavári koronázó főtemplom (Mátyás-templom) épülete, egyházi zenéje és orgonái a múltban és jelenben* címmel publikált kismonográfiájának egyik alappilléret szintén az organológia képezte.⁸

Összegezve tehát elmondható, hogy Isoz tág spektrumú kutatásai értékes intézmény-, sajtó- és repertoártörténeti, valamint organológiai mikroadatokat egész sorozatát hozták a felszínre. Jellemzően az egyházzene-történet más területeihez, Isoz alapkutatásai a modernkori zenetörténet- és egyházzenesz nemzedék körében találtak folytatásra, akik a vizsgált forráscsoportok kibővítésével,⁹ valamint az egyházzenei repertoár stílári és esztétikai szempontú elemzésével kapcsolódtak a múlt század elején megkezdett kutatásokhoz. A 19. századi Pest-Buda katolikus egyházzenei életében központi szerepet betöltő budavári Nagyboldogasszony templom, a belvárosi főplébánia templom, valamint a pesti ferences templom zenei életéhez fűződő kiegészítő alapkutatások Tardy László, Tompa Istvánné és Rennerné Várhidi Klára, valamint újabban Horváth Ágnes és Szalay Olga neveihez köthetők,¹⁰ míg a

6 WLADÁR Róbert: *A király orgonája. Történelmi visszapillantás a koronázó Mátyás-templom multjára s az ősi keresztény egyházi zene fejlődésére* (Budapest, Vavrincez Mór kiadása, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1909).

7 WLADÁR, i.m., 3–4.

8 SUGÁR Viktor: *Nagyboldogasszonyról nevezett budavári koronázó főtemplom (Mátyás-templom) épülete, egyházi zenéje és orgonái a múltban és jelenben* (Budapest, szerzői kiadás, Egri Nyomda Részvénytársaság, 1932).

9 RENNERNÉ VÁRHIDI Klára: „A pesti belvárosi főplébániatemplom zenei élete a 18. században”, in FELFÖLDI László – GUPCSÓ Ágnes (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1992–1994* (Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1994). 23–66., ide: 24.

10 TARDY László: *A budavári Nagyboldogasszony-templom zenei élete a XIX. században*. Gépirat, MTA ZTI Magyar Zenetörténeti Osztály, 1984, 1–7. Lásd továbbá a *Magyarország zenetörténete* kézikönyvsorozat 19. századi kötetéhez készített előbbi tanulmány 1–4. mellékletét: (1) *A Historia Domus adatai*, 8–17.; (2) *Hazai szerzők munkái a XIX. századból a budavári Nagyboldogasszony-templom kottatárában*, 18–49.; (3) [Trexler-anyag], 50–58.; (4) *A budavári Nagyboldogasszony-templom XIX. századi kottaanyagának jegyzéke. Külföldi szerzők*, 59–71. Lásd még TOMPA Istvánné – RENNERNÉ VÁRHIDI Klára: *A belvárosi főplébánia templom zenei élete – XIX. század*. Gépirat, MTA ZTI Magyar Zenetörténeti Osztály, [évszám nélkül]; uők: *A pesti ferences templom zenei élete – XIX. század*. Gépirat, MTA ZTI Magyar Zenetörténeti Osztály, [évszám nélkül]. Vö. még HORVÁTH Ágnes: *A pesti főtemplom zenéje a XIX. század közepén, Bräuer Ferenc karnagyi*

város további katolikus felekezeti templomainak 19. századi története kapcsán mostanáig sem került sor hasonló mélységű vizsgálatokra. Az említett kutatások eredményeinek publikálási körülményei ennél is kedvezőtlenebb képet mutatnak, hiszen Tardy, Tompáné és Rennerné Várhidi Klára a *Magyarország zenetörténete* kézikönyvsorozat 19. százados kötetéhez rendelt előtanulmányai mind a mai napig kiadatlanok.

Isoz tehát a magyar zenetudomány-történetben elsőként vállalkozott a főváros zenei életének komplex és rendszerező vizsgálatára. Ezirányú törekvései az egyházzene-történet szempontjából kiváltképp figyelemreméltóak, hiszen áttekintésében kiemelt súlyt helyezett a 19. századi szakrális zenei élet mindennapjainak bemutatására. A monográfia első és egyetlen publikált kötetének sajtóvisszhangja egyértelműen azt bizonyítja, hogy Isoz munkásságának jelentősége már a kortársak előtt is nyilvánvaló volt. Ezt igazolja a *Századok* recenziójának, Lajtha László bírálata is.¹¹ Lajtha ugyanis a lap 1926. október–decemberi számában megjelent cikkében a kötet tudománytörténeti jelentőségére hívta fel a figyelmet, amikor „a szegényes magyar zenetudomány egyik új ágának, a zenei kultúrhistóriának egyik alapvető s jelentős dokumentuma[kén]t” hivatkozott Isoz hiánypótló kutatásaira.¹²

---

működésének tükrében (1839–1871). DLA disszertáció (Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2012), továbbá SZALAY Olga: „A templom zenei élete 1773 és 1873 között”, in FARBAKY Péter – FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla – MÁTÉFFY Balázs – RÓKA Enikő – VÉGH András (szerk.): *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)* (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom, 2015), 223–226.; uő.: „Az ének- és zenekar működése a »sanyarú száműzés« éveiben”, in uo., 260–266.; uő.: „Az ének- és zenekar a millennium utáni évtizedekben (1896–1945)”, in uo., 547–554.

11 LAJTHA László: „Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése. (1686–1873).” *Századok* 60/9–10 (1926. október–december), 851–854. Ezúton is szeretném kifejezni köszönetem Riskó Katának, aki felhívta a figyelmem e Lajtha-íráásra.

12 Uo., 852.

ABSZTRAKT

B. KASKÖTŐ MARIETTA (HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet)

Isoz Kálmán Pest-Budája. Római katolikus egyházzenei élet a pest-budai mindennapokban (1800–1850)

A főváros római katolikus egyházzenei életének 18. és 19. századi intézménytörténetével kapcsolatos alap kutatások a múlt század elejére nyúlnak vissza. Isoz Kálmán (1878–1956) *Buda és Pest zenei művelődése* című munkájának kiadatlan, második kötetében az 1799-től 1873-ig terjedő periódus viszonylatában tanulmányozta a főváros latin rítusú katolikus templomainak zenei mindennapjait. Isoz 1926 és 1956 közötti időszakból megőrződött nagyívű áttekintését összetett vizsgálati módszerekre alapozta. Kutatásai nyomán értékes intézmény- és repertoártörténeti, valamint organológiai mikroadatokat tárulnak az olvasó elé. Előadásomban e megkerülhetetlen alap kutatás kritikai elemzésére vállalkozom. Vizsgálataim várható eredményei két irányba is elvezetnek majd: az 1800 és 1850 közötti pest-budai katolikus egyházzenei mindennapok rekonstrukciójával párhuzamosan a magyar zenetudomány-történet kis szeletébe is betekintés nyílik.

Tárgyszavak: 19. századi magyar zenetörténet, Isoz Kálmán, kutatástörténet, egyházzene, Pest-Buda.

B. KASKÖTŐ MARIETTA, PhD (sz. 1988), zenetörténész. A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztályának fiatal kutatója; a Miskolci Egyetem Zeneelméleti Intézetének docense és igazgatója. A budapesti Liszt Ferenc Zene-művészeti Egyetem zenetudományi szakán tanult (2007–2012), részt vett ugyanezen intézmény zenetudományi doktori képzésében, és 2020 tavaszán védte meg a cecilianizmus magyarországi történetét 1897 és 1950 között feldolgozó doktori disszertációját. 2013-ban elnyerte a KAAD ösztöndíját, három alkalommal pedig a Kodály Zoltán Zenei Alkotói Ösztöndíjat. A Mátyás-templom 19. századi egyházzenejével kapcsolatos kutatásaiért 2023-ban a Magyar Tudományos Akadémia Akadémiai Ifjúsági Díjában részesült.

ABSTRACT

MARIETTA B. KASKÖTŐ (HUN-REN RCH Institute for Musicology)

Isoz Kálmán's Pest-Buda. Roman Catholic Church Music in the Everyday Life of Pest-Buda (1800–1850)

Basic research into the eighteenth- and nineteenth-century institutional history of Roman Catholic Church music life in the Hungarian capital dates back to the beginning of the last century. In the unpublished second volume of his work *Buda és Pest zenei művelődése* [The musical culture of Buda and Pest], Kálmán Isoz (1878–1956) examined the everyday musical life of the Latin rite Catholic churches of the capital from 1799 to 1873. Isoz based his extensive survey, preserved from the period 1926–1956, on a complex method of investigation. The results of his research provide the reader with valuable micro-data on institutional history, history of the repertoire, and organology. In my lecture, I undertake a critical analysis of this inevitable basic research. The expected results of my research lead in two directions: in parallel with the reconstruction of the everyday life of Catholic Church music in Pest-Buda between 1800 and 1850, I will also provide insights into a small segment of the history of Hungarian musicology.

Keywords: history of Hungarian music in the nineteenth century, Kálmán Isoz, history of research, church music, Pest-Buda.

MARIETTA B. KASKÖTŐ has been working as a young researcher at the Hungarian Music History Department of the HUN-REN RCH Institute for Musicology and as an associate professor and director at the Department of Music Theory of the University of Miskolc. She studied musicology at the Liszt Ferenc Academy of Music, Budapest (2007–2012), attended the same institution's Doctoral Programme in Musicology, and defended her PhD dissertation on the history of Cecilianism in Hungary from 1897 to 1950 in the spring of 2020. She won the KAAD scholarship in 2013 and the Zoltán Kodály scholarship in musicology on three occasions. In 2023, she was awarded the Academic Youth Prize of the Hungarian Academy of Sciences for her research on the 19th-century church music of the Matthias Church.